

EEN EEUW GENTSE STOKERS EN BROUWERS AAN APOSTELHUIZEN - KOEPOORTKAAI (1831 - 1929)

Marc Hanson

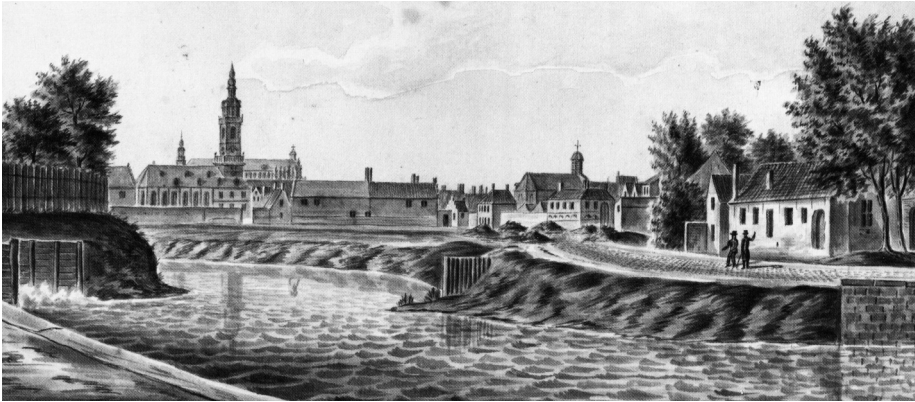
Inleiding

Iets oudere Gentenaars kennen allen de grote brouwerij Meiresonne destijds achter de Keizer Karelstraat. Eind 1918 kocht Aimé Meiresonne uit Landegem een naar Belgische normen middelgrote brouwerij aan de Apostelhuizen - Koepoortkaai. Een kleine eeuw eerder was die opgestart op de plek waar zich nu de nummers 85 en 87 van het appartementencomplex Riverside Garden bevinden. Voor en na de Tweede Wereldoorlog zou Aimé die brouwerij uitbouwen tot een van de grootste van België. Een gedeelte van haar voorgeschiedenis werd beschreven in een artikel dat in 2009 verscheen in het Tijdschrift voor industriële Cultuur (TIC).

Het stadslandschap veranderde er totaal. Nergens komt dat treffender tot uiting dan in een vergelijking tussen een foto van de huidige situatie en een afbeelding uit onze 'Hollandse tijd', zoals te zien in het mooie boek 'Kleurrijk. Wynantz en Gent omtrent 1820' (Snouck, 2015). De oude prent brengt ons bij dit nieuwe verhaal dat heel kort na die tijd start.

De voorgeschiedenis van Meiresonne heeft immers nog een tweede luik, dat we hier willen beschrijven. Amper vijftig meter zuidelijker, waar zich nu de nummers 97 en 99 van hetzelfde complex bevinden, begon Joannes Spilthoom in 1831 een jeneverstokerij. Enkele jaren later werd het een stokerij - brouwerij en nog later bleef alleen de brouwerij over. Die kende haar eigen, soms bewogen geschiedenis, tot het eind van de jaren twintig van de vorige eeuw. In 1929 verkocht de laatste eigenaar ze aan Aimé Meiresonne, die daarmee in tien jaar tijd twee Gentse brouwerijen verwierf.

Over die tweede brouwerij werd tot nog toe niets gepubliceerd. De geschiedenis van de tientallen Gentse brouwerijen in de negentiende en twintigste eeuw is nog altijd een grotendeels onontgonnen onderzoeksterrein. Zoals van zoveel (kleine) Oost-Vlaamse bedrijven bleef er geen bedrijfsarchief bewaard. Zelfs de nazaten van de laatste Brusselse eigenaar hebben er maar enkele papier-

Afb. 1. Gezicht op de Nederschelde en de Koepoortkaai in de periode 1815-1830 door J. Wynantz (Stadsarchief Gent, Atlas Goetghebuer). Links de toren van de begijnhofkerk, midden het torentje van de Sint-Katarinakapel, destijds aan de Lange Violettestraat, rechts enkele huisjes aan het Capucijnenvaardeken ongeveer op de plek waar Spilthoorn zijn stokerij zou starten.

Afb. 2. Foto in 2016 genomen vanaf ongeveer hetzelfde punt.

snippers aan overgehouden. Men is bijgevolg aangewezen op allerlei andere bronnen die direct of indirect enige informatie voor de industriële geschiedenis bevatten.

Maar er blijven nog allerlei hiaten en onbeantwoorde vragen. Zo kon er, ondanks speurwerk in collecties en navraag bij verzamelaars, niet eens een foto van de brouwerij gevonden worden. Hopelijk brengt deze publicatie via de lezers nog nieuwe gegevens aan het licht. In afwachting daarvan brengen we hier in enkele afleveringen een stukje onbekende stadsgeschiedenis. Ook willen we door het opnemen van allerlei meer algemene gegevens over het stokerij- en brouwerijbedrijf in een periode die een eeuw Belgische geschiedenis omspant, pogen de lezer een idee te geven van hoe het er toen aan toe ging in deze economisch en sociaal toch zeer belangrijke sector.

Aflevering 1

JOANNES SPILTHOORN EN STOKERIJ 'DE WERELD' (1831 - 1844)

Jenever en stokerijen in de Hollandse tijd

Vooraleer aan het eigenlijke verhaal te beginnen, moeten we een kijkje nemen in de productieomstandigheden van toen. Jeneverstokers genoten in de periode van het Verenigd Koninkrijk meer vrijheid dan onder het Franse bewind, maar ze ondervonden toch de nodige problemen. Zo was er na 1815 het verlies van de Noord-Franse markt waar geen graanstokerijen bestonden, terwijl de hoge accijnzen behouden bleven. Erger nog was de scherpe concurrentie van de betere Hollandse (Schiedam!) jenever, die nu zonder invoerrechten naar het zuiden van het nieuwe koninkrijk kon worden geëxporteerd. De 'Hollandse' jenever was (veel) beter dan de 'Vlaamse' omdat de stokers aldaar kwaliteitsgranen uit Rusland, Polen en Pruisen verwerkten, een dunner beslag met een zachter en langzamer vuur verwarmden en een dubbele destillatie toepasten. De prijs - kwaliteitverhouding was ook beter omdat de stokers boven de Moerdijk voor eenzelfde hoeveelheid alcohol minder graan nodig hadden. In 1816 telde Oost-Vlaanderen ongeveer 180 stokerijen. In mei van dat jaar stuurden stokers uit die provincie een verzoekschrift naar Willem I waarin ze wezen op de 'oneerlijke' concurrentie van de Hollandse jeneverstokers. Toch was de nijverheidstak ook in het Zuiden rendabel. Er vielen stokerijen weg, maar in Gent kwam er elk jaar wel één bij, soms al eens twee, zodat het aantal Gentse stokerijen in die periode constant rond de twintig schommelde. De

geproduceerde (goedkopere) jenever was niet goed genoeg voor het buitenland, maar wel voor de groeiende lokale markt. Gent trok immers steeds meer arbeiders aan voor zijn bedrijven uit de traditionele en nieuwe sectoren zoals de suiker-, zeep-, zout- en papierindustrie. Een goede vakman kon bovendien per destillatie meer jenever maken dan de overheid berekende en die extra productie bleef vrij van accijnzen. Bovendien leverde het stoken twee belangrijke nevenproducten op: voedzame draf waarmee men rundvee (op stal) kon vetmesten en bakkersgist.

Joannes Spilthoorn, van volksjongen tot kleine ondernemer

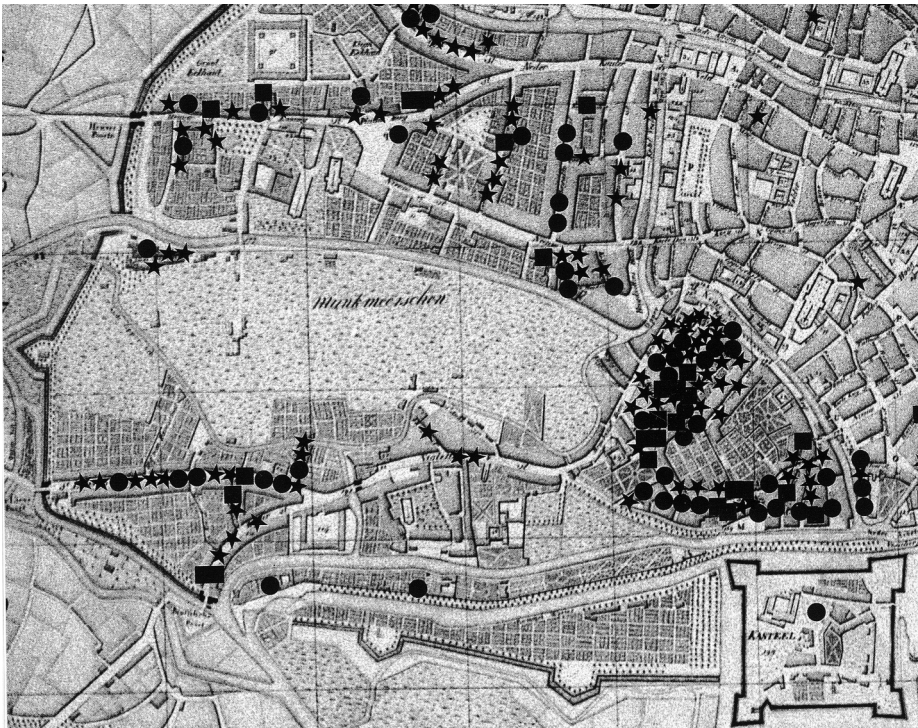
De onbetwistbare hoofdrolspeler in dit eerste deeltje is de oprichter van stokerij/brouwerij 'De Wereld' Joannes Livinus Spilthoorn (de naam verwijst naar de spildoorn of witte hagendoorn). Dat was een typisch voorbeeld van een eenvoudige, ongeletterde volksjongen die opklom tot een gegoede kleine ondernemer. Dit succes dankte hij aan zijn aangeboren commercieel talent, keihard werken, spaarzaamheid, een winstgevend product en een stad in volle economische expansie.

Het was niet zo vanzelfsprekend dat Joannes (Jean) Spilthoorn als prille tiener in het stokersvak terecht kwam. Zijn vader Livinus (1777-1852) was hoveniersknecht op Rooigem, waar zijn moeder groenten verkocht. Ook zijn grootvader Antonius en meerdere andere familieleden waren in de tuinbouw werkzaam (geweest). Verwonderlijk was dat niet. In de negentiende eeuw was het gebied aan beide kanten van de huidige stadsring tussen pakweg de Bijloke en Bourgoyen een echte groene vallei langs en tussen de Leiearmen met zowel eenvoudige moes- als prachtige siertuinen met bloemen- en plantenkassen. Alleen enkele straatnamen herinneren nog aan dat groene (wandelparadijs van de gegoede Gentenaren of aan het werkterrein van groenarbeiders zoals de Spilthoorns (bv. Spiegelhof-, Wintertuin- en Koolkapperstraat).

Joannes, geboren in 1803 en ingeschreven als Jean Liévin, was de oudste zoon uit het gezin Spilthoorn dat veertien kinderen zou tellen, van wie er drie jong overleden. Drie van zijn vier (veel) jongere broers werden ook stoker/bierbrouwer (in het voetspoor van hun oudere broer?). Drie zussen trouwden met een hoveniersknecht. Toen Jean in 1816 zijn eerste baantje vond in een stokerij, waren er in Gent achttien stokers actief die 33 arbeiders in dienst hadden. De meeste stokers hadden toen inderdaad niet meer dan twee helpers. In februari 1827 verliet Jean het ouderlijk huis om als meestergast te gaan inwonen bij de stokersfamilie J.B. Fiers - Vandesype, een bedrijf dat sinds 1817

actief was aan de Ketelvest. Ongeveer een jaar later verhuisde hij al naar een andere stokerij: die van Donatus De Saedeleire - Vandeputte in de Mortierstraat (nu de Pieter de Keyserestraat). Van hieruit leerde hij de buurt kennen waar hij enkele jaren later zijn eigen stokerij zou beginnen.

Op 30 juli 1828 trouwde Joannes Livinus met de drieëntwintig jarige naaister Paulina Joanna Libyn (Gent, 1805-Gent, 1858), die ook in de Mortierstraat woonde. Het bruidspaar en de familieleden - getuigen verklaarden dat ze niet konden schrijven. Enkele maanden na het huwelijk betrok het jonge echtpaar een bescheiden beluikhuis in dezelfde straat, handig voor Joannes die maar op enkele passen van zijn werk woonde. Ongeveer vier maanden voor de geboorte van zijn eerste dochter, Maria Livina (1829), verhuisde het paar naar een ruimer en gezonder huurhuis aan de Krommen Essche (nu een gedeelte van de Gebroeders Van Eyckstraat) nummer 4, nog steeds dicht bij zijn werk. An-

Afb. 3. De wijk Overschelde in de bijna driehoekige zone tussen de Brabantdam, de Reep, de Neerschelde en de Capucijnenvaart, waar J. Spilthoorn vanaf eind 1838 zijn stokerij uitbaatte. Ter illustratie van de armoede in de buurt hier een detail van de kaart van Goethals (1796) met aanduiding van de beluiken met verschillende symbolen naar gelang van de grootte (Uit: Stadsarcheologie. Bodem en Monument in Gent, 1996, jg. 20 nr. 1, p. 23). De wijk telde veruit het grootste aantal beluiken van het vroege type (laatste kwart 18de - eerste helft 19de eeuw) met kleine tot piepkleine werkmanshuisjes.

derhalf jaar later trok het gezin naar de Sleepstraat. Bleef Spilthoorn toen bij De Saedeleire? Of vond hij een nieuwe (beter betalende) werkgever?

Zelfstandig stoker vanaf 1833

Ondertussen was in Brussel revolutie uitgebroken en met goedkeuring van de grote buurlanden had het Zuiden voor een onafhankelijke weg gekozen: de nieuwe staat België was geboren. Spilthoorn zal er niet rouwig om geweest zijn, want de Belgische jeneverindustrie kreeg na 1830 de wind in de zeilen. Al op 17 oktober 1830 bepaalde een decreet van de Voorlopige Regering dat er per hectoliter (hl, 100 liter) meelbeslag maar over vijf liter jenever accijns moest worden betaald, een duidelijke onderschatting van de reële productie, toen tussen de 5,5 en 7 liter per hl beslag. Bovendien verlaagde de Belgische wetgever in 1831 de accijnsheffing met ongeveer één derde ten opzichte van de Nederlandse periode (wet 1819). De heffing bedroeg nu één fr. per dag per hl beslagkuip. Net als voor het bier werd de jeneveraccijns (tot 1896) dus geheven op de beslagkuipen, waarbij de overheid de productie berekende via rendementscoëfficiënten. Ten slotte verbood België ook de invoer van Hollandse jenever.

De positieve gevolgen van die maatregelen bleven niet uit. Het aantal stokerijen in België steeg van ca. 600 in 1831 tot 1092 in 1835. Ook het hoofdelijk verbruik nam toe tot 8,75 liter (18 graden Cartier) per persoon per jaar (in 1810: 5,8), want de gedestilleerde dranken werden goedkoper. Daarna zou het aantal stokerijen om allerlei redenen constant dalen, terwijl de totale productie bleef stijgen, wat wijst op de toenemende industrialisering van de sector met het gebruik van stoomkracht (1836: eerste stoommachine in een stokerij te Gent) en nieuwe, efficiëntere apparatuur. De landelijke opwaartse trend stellen we ook vast in Gent. Van negentien stokerijen in 1830 ging het naar eenendertig in 1835, terwijl het totale verbruik van jenever opliep van 2.762 hl in 1831 (hoofdelijk: 8,9 liter) naar 5.588 hl in 1835 (hoofdelijk: 17,5 l), of ver boven het landelijk gemiddelde. Daarna zien we een geleidelijke daling van het aantal bedrijven zoals elders in het land.

Eén van de nieuwkomers in die eerste gunstige jaren was François Hoste, die in 1831 van het schepencollege toelating kreeg om een destilleerderij op te starten in de bijgebouwen van een woning aan de Zakkebandstraat nummer 15 (nu het laatste gedeelte van Apostelhuizen). De ervaren stoker J. Spilthoorn die bij hem kwam werken, verhuisde daarom in maart 1832 van de Sleepstraat naar de woning bij de stokerij. Nog voor het einde van 1833 nam hij het

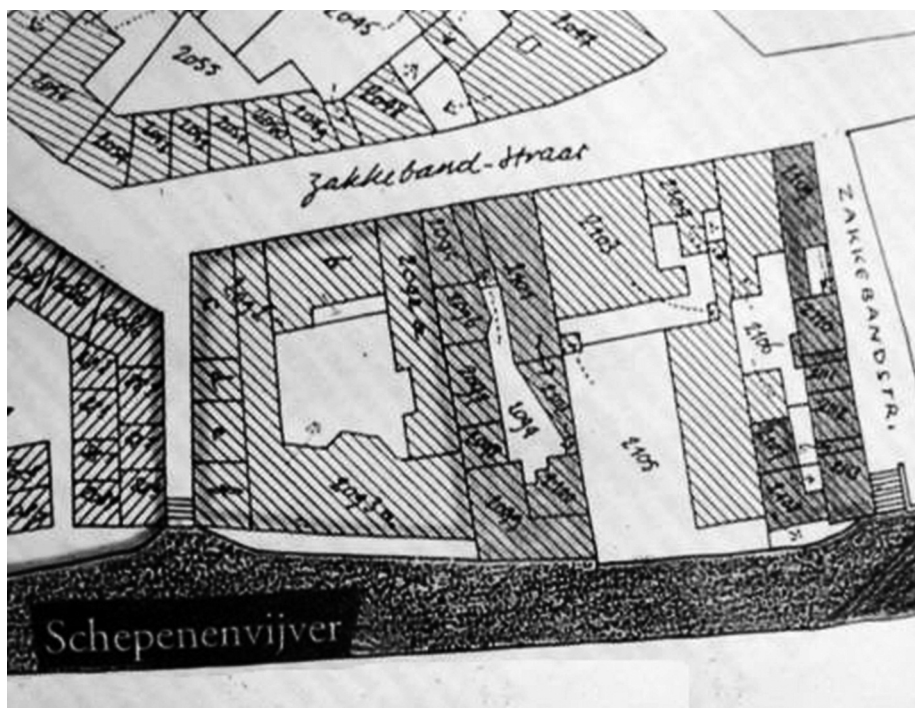
bedrijf van Hoste over, die zijn beroep verder uitoefende in de Pollepelstraat op de Blandijnberg waar hij ook woonde. Zoals de meeste stokers werkte ook Spilthoorn met twee knechten. Eén van die helpers was zijn bijna tien jaar jongere broer Hubert, roepnaam Albert, die eerst een tiental jaren hoveniersknecht was geweest.

Tot 1838 is het niet heel duidelijk wat er op en rond het terrein aan de Zakkebandstraat precies is gebeurd. Wellicht heeft J. Spilthoorn daar tijdelijk plaats moeten ruimen voor een stoomspinnerij en heeft hij zijn stokersactiviteit voortgezet aan 't Stuk(sken), slechts enkele stappen daar vandaan. Op 1 januari 1838 bestond die spinnerij zeker niet meer en was ze (weer) vervangen door 'une distillerie'. Op de locatie aan 't Stuk zou zijn broer Albert enkele jaren (1838-1846) als zelfstandig stoker werken. Samen met een tijdelijke vennoot (geldschietter?), die hij van op Rooigem kende, vroeg Jean op 27 augustus 1838 een stokersvergunning aan voor de Zakkebandstraat 15. Wellicht wilde hij zeker spelen want hij wist toen al dat hij het bedrijfsterrein zou kopen. Op 29 september leverde het schepencollege de vergunning af.

Eigen stokerij vanaf 1838

Op 9 november 1838 kochten Joannes Spilthoorn en zijn echtgenote Pauline het huis aan de Zakkebandstraat 15 met 'al zijn afhankelijkheden' (zie kadasterplan) van P.J. Smedts, tabakshandelaar in de Mageleinstraat (toen Marjoleinstraat), van wie stoker Hoste huurde. Het huis (kadasternummer 2092c) had één verdieping en een rechthoekige toegangspoort naar het bedrijfsterrein. Het lag op de hoek van de Zakkebandstraat en een heel smal waterstraatje dat met een trap uitgaf op de Schepenenvijver. De 'afhankelijkheden' (2093a) betroffen een pakhuis met een binnenkoer. Het terrein lag ongeveer op de plaats van nummer 97 van het huidige nieuwe appartementencomplex Riverside Garden. In aanwezigheid van notaris N. Eggermont en twee getuigen betaalde Spilthoorn aan de verkoper 12.698,40 fr. 'in klinkende geldspeciën'. Dat was toen ongeveer de gemiddelde prijs voor een bescheiden stokerij (brouwerij) met bijbehorend huis, maar exclusief eventuele apparatuur en voorraden.

De ligging in een geïsoleerde, dichtbevolkte en ongezonde arbeidersbuurt met smalle straatjes en beluiken had ook voordelen. Het valt op dat de omwonenden weinig of geen klachten uitten bij het verplichte onderzoek 'de commodo et incommodo'. Begrijpelijk, veel analfabete huurders woonden meestal in een huisje van de aanvrager in kwestie of in één van een rijke eigenaar, die

Afb. 4. Het huisperceel 2092c met de woning van Spilthoorn aan de hoek van de Zakkebandstraat bij 't Stuk en zijn stokerij met binnenkoer (wit) langs de Schepenvijver op perceel 2693a. Spilthoorn bezat in 1839 een homogeen bouwblok (binnen de aangezette lijnen) met, naast het stokerijperceel 2093, ook de verschillende percelen 2092. Bijna het hele bouwblockje 't Stuk stond volgepropt met beluiken en huisjes van het beluiktype uit de 18de - begin 19de eeuw (bewerkt detail uit het eerste kadasterplan, 1835, sectie D, blad 9; de eigendom van Spilthoorn op basis van de mutatieschets 16 - 1839 in het archief van het kadaster Gent), met op perceel 2092c het woonhuis en op 2093a de stokerij met binnenkoer (wit). In het westen (links op de afb.) de Zakkebandstraat, in het noorden een steegbeluik, in het oosten de afscheidingsmuur langs de Schepenvijver (Capucijnenvaardeken) en in het zuiden een waterstraatje, met aan aan de bedrijfskant vier huisjes afgesloten van de stokerij door een blinde muur. Aan de zuidzijde van het straatje een dubbele reeks kleine beluikuisjes in het bouwblockje 't Stuk, dat grotendeels ingenomen was door dergelijke kleine, arme woninkjes (RAG, Provincie Oost-Vlaanderen. Bestand 1830-1850, nr. 2172).

zelf niet in de buurt woonachtig was. Het pleinbeluik dat het dichtst bij de stokerij lag (zie kadasterplan), met smalle toegang via de straat, was eigendom van Willem Van Diest, die ook eigenaar was van de huizen 2092a en b, die kort daarna zouden gekocht worden door Spilthoorn. Het was er armoedig en ongezond, in deze laag gelegen buurt die tegen het einde van de jaren 1700 het grootste aantal en de armste beluiken van heel Gent telde. Zo lag een citeetje aan het begin van de Zakkebandstraat met twee smalle toegangen 90

centimeter onder het straatniveau, had een slechte waterafvoer en zou al in 1850 door de stedelijke overheid als praktisch onbewoonbaar worden verklaard.

Nu hij eigenaar geworden was van huis en erf, begon Spilthoorn onmiddellijk met de uitvoering van zijn plannen. In het vroegere pakhuis (van de verdwenen spinnerij?) werd een nieuwe koperen stookketel geplaatst, terwijl de bestaande vierkante schouw, die Hoste nog had laten metselen en die twintig meter boven de grond uitrees, behouden bleef (zie grondplan). Twee weken nadat hij bij notaris Eggermont was geweest, kreeg hij van de inspecteur der stadswerken Van Hoecke toelating om in de blinde muur langs het waterstraatje deuren en vensters te kappen om er drie huisjes te bouwen (zie kadasterplan 2092d, e en f. Het kleinste had een grondoppervlakte van ca 16 vierkante meter, de andere twee ca. 23. Vanaf het voorjaar 1840 zou hij dat kleinste huisje verhuren aan een bakker, nadat hij probleemloos toelating had gekregen om er een broodoven te installeren. Hij zou de bakker voorzien van gist (en meel?). Het hele bouwblockje rond zijn bedrijf was ondertussen zijn eigendom (zie kadasterplan). Dat blijkt uit het proces-verbaal van een kadastrale expertise van 18 september 1839. Spilthoorn was akkoord gegaan met het verslag, maar hij verklaarde het niet te kunnen ondertekenen omdat hij niet kon schrijven.

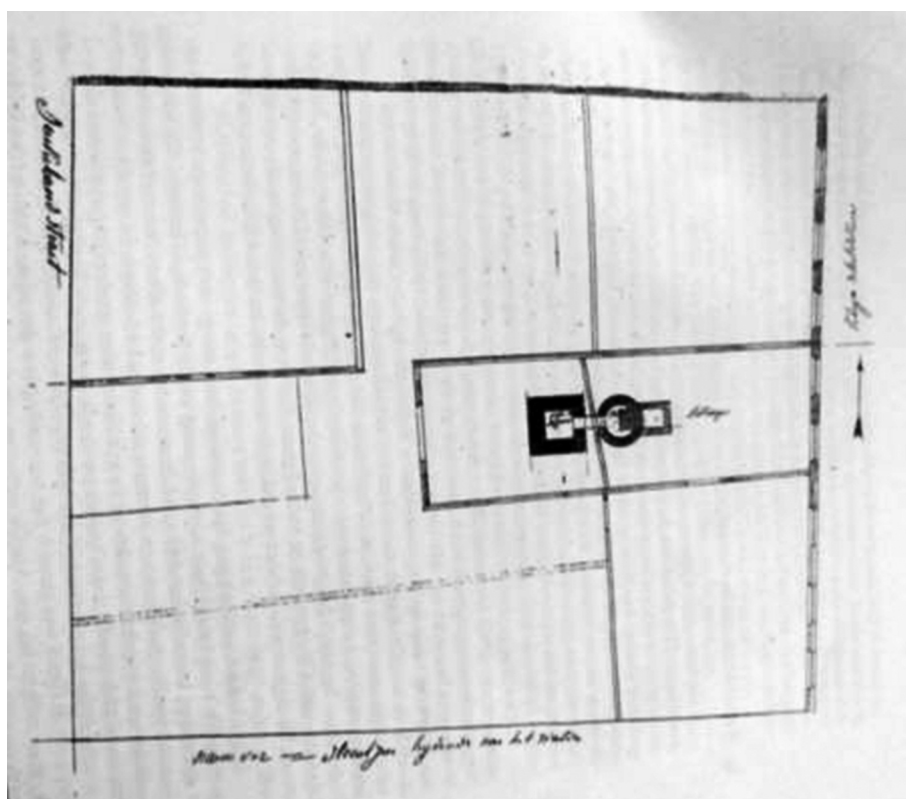
Op 28 november 1838 was er even feest bij de families Spilthoorn en Van Tomme. Die dag trouwde broer Hubert (Albert) met Maria Theresia Van Tomme, een huishoudster uit de Kortrijksestraat en dochter van een timmerman. Het paar kwam wonen in het huis aan de Zakkebandstraat, dat oudere broer Joannes zopas had gekocht. In maart 1839 nam ook Jacques, een veel jongere nog ongehuwde broer van Joannes, daar zijn intrek. Hij werkte in de stokerij van zijn broer, terwijl Albert rond die tijd als zelfstandige stoker begon. Ongetwijfeld zullen de broers elkaar geregeld hebben bijgesprongen.

De eigenaar van 'De Wereld' – zo had J. Spilthoorn zijn jeneverstokerij genoemd – woonde ondertussen zelf in het ruimere huis aan de Krommen Essche 4, waarvan hij eigenaar geworden was. Geheel passend bij zijn toegenomen welstand had het echtpaar daar een meid in dienst. Paulina kon haar hulp goed gebruiken, want het gezin telde toen al vijf jonge kinderen. Er zouden er nog twee volgen. De twee zonen zouden stoker/brouwer worden en verscheidene jaren bij hun vader werken.

De aankoop van de stokerij in baar geld en de investeringen kort vóór en direct daarna bewijzen dat Spilthoorn onder het nieuwe Belgische bewind goede

zaken deed en voordien goed had gespaard. Toch kwamen bovenop de (lage-
re) accijnzen nog eens de gemeentelijke belastingen. Als gevolg van bepalingen uit de nieuwe wet op de distilleerderij van 27 mei 1837 bedroegen die vanaf 1 januari 1838 twintig centiemen per hl beslag per dag. Maar daartegenover stonden belangrijke pluspunten: de sector was niet arbeidsintensief, de lonen waren laag, restproducten als draf en gist werden vlot verkocht, de investering bleef vooralsnog relatief beperkt en het rendement per hl beslag werd door de belasting heffende overheid te laag ingeschat.

De stedelijke stokers kregen bovendien per hectoliter jenever à 50° GL (Gay-Lussac) die ze buiten Gent - meestal in de omliggende gemeenten - verkochten, een korting van vijf frank op hun gemeentelijke jeneverbelasting. Ten slotte hief de stad vanaf 1 januari 1838 zeven fr. belastingen per hl graanjene-

Afb. 5. Grondplan van de 'nieuwe' stokerij van Spilthoorn (eind 1838 - begin 1839). De schaal is weergegeven in Gentse timmersmansvoet, zoals gebruikelijk in de bouw (een dergelijke voet is 29,78cm, vrijwel 30cm. dus).

ver die in Gent werd ingevoerd. Die gunstige omstandigheden zorgden ervoor dat het aantal stokers in de Arteveldestad in 1839 was gestegen tot 29, van wie er toen al drie een stoommachine hadden geïnstalleerd. Die Gentse stokers hadden ondertussen onder de naam ‘Corps de Métier des Distillateurs’ een beroepsvereniging opgericht.

In 1841 realiseerde Joannes Spilthoorn een belastbaar beslag van 7.247 hl, zijn broer Albert haalde 11.562 hl. Omgerekend tegen een gemiddelde rendementscoëfficiënt van zes liter jenever per hectoliter beslag, betekende dit een jaarproductie van respectievelijk 434,82 en 693,72 hl jenever. In de periode van 11 november 1842 tot en met 31 december 1843 exporteerde J. Spilthoorn 197,89 hl jenever, wat betekende dat hij 989,45 fr. aftrek van gemeentelijke belastingen genoot. Een aanzienlijk deel van zijn productie verkocht hij dus buiten de stad. In antwoord op een vraag van de gouverneur van Oost-Vlaanderen verklaarden de 24 Gentse stokers op 12 juni 1842 dat zij wekelijks ‘acht vernieuwingen van meelspeciën’ konden realiseren, waarbij ze per hl (dik) beslag elf à twaalf kilogram storting (droog meel) gebruikten. Na het stoken hiervan haalden ze gemiddeld 5,5 à 6 liter jenever van 50° GL. Rekening houdend met wat berekend werd voor heel België (Mommens, 1993) lijkt deze verklaring redelijk te stroken met de werkelijkheid.

Een lijst met geraadpleegde bronnen en literatuur zal opgenomen worden aan het slot van deze serie. Voor het eerder beschreven gedeelte van de geschiedenis: zie M. Hanson, Brouwers en brouwerij van 1824 tot 1918 aan Apostelhuizen/Koepoortkaai in Gent voor de komst van brouwerij Meiresonne. In: Tijdschrift voor Industriële Cultuur, 2009, jg.26, dl.106, p. 12 - 33. Een niet gepubliceerde, iets uitgebreidere versie ‘Een (stokerij)-brouwerij aan de Apostelhuizen / Koepoortkaai in Gent’ (Gent 2010, pp. 47) is raadpleegbaar in het documentatiecentrum DSMG, Begijnhof 46, Sint-Amandsberg, afd. Vliegende Bladen Gent, reeks Handel en Nijverheid.